

13. *Tltov I. G.* Rozvitok tvorchoYi uyavi molodshih shkolyarlv yak komponent stanovlennya YihnoYi sub'Ektnostl : dis... kand. psihol.nauk: 19.00.07 / I.G. Tltov; Institut psihologiyi Im. G.S.Kostyuka APN UkraYini . — K.:, 2007. — 229 s.
14. *Truhanova Yu. A.* Psihologicheskie usloviya razvitiya vobrazheniya u slaboslyishaschih starshih doshkolnikov : avtoref. dis. ...kand. psihol. nauk : 19.00.10 / Yu. A. Truhanova. – Nizhniy Novgorod, 2011. – 25 s.
15. *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar.* – Rezhim dostupu: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3535/%D0%A3%D0%A1%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%98%D0%95
16. *Halifaeva O. A.* Psihologicheskie usloviya razvitiya kreativnosti podrostkov v uchebno-vospitatelnom protsesse : dis. ...kand. psihol. nauk: 19.00.13 / O.A. Halifaeva; AGU. - Astrahan, 2007. - 173 s.

Грузинская И. Н. Психологические условия развития творческого воображения детей дошкольного возраста: теоретический анализ. В статье рассматривается вопрос содержания понятия психологические условия в контексте проблемы психологических условий развития творческого воображения. Обобщаются основные научные подходы и теоретические наработки в контексте исследуемой проблемы. Предлагается собственно формулировка содержания понятия психологические условия.

Ключевые слова: условие, психологическое условие, воображение, творческое воображение.

Hruzynska I. M. Psychological conditions of development of creative imagination preschool children: a theoretical analysis. In the article the theoretical analysis of psychological conditions of creative imagination development has carried out. The issue of the content of the notion of psychological conditions in the context of the problem of psychological conditions of creative imagination development has considered. The basic scientific approaches and theoretical works in the context of the explored problem have summarized. The author's formulation of the content of the notion of psychological terms has propounded.

Keywords: condition, psychological condition, imagination, creative imagination.

Відомості про автора:

Грузинська Ірина Миколаївна – аспірантка кафедри психології факультету філософської освіти та науки, асистент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти і дитячої творчості Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Статтю подано до друку 05.12.2016.

УДК 37.015.3-69

© Т. В. Середюк, 2017

Т. В. Середюк (м. Київ)

СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИДІЛЕННЯ ЧИННИКІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО РИЗИКУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ, ЩО ЗУМОВЛЮЮТЬ ПОЯВУ ШКІЛЬНИХ СТРЕСІВ У ДІТЕЙ

Середюк Т. В. Сучасні наукові підходи до виділення чинників психологічного ризику в освітньому процесі, що зумовлюють появу шкільних стресів у дітей. В статті досліджується причини виникнення стресу у молодших школярів у навчально-виховному процесі та шляхи його подолання. Акцентується увага на тому, що на виникнення, формування, характер та розвиток шкільного стресу у дитини впливають не тільки прямі причини, пов'язані із побудовою процесу навчання та труднощами, що у ньому виникають, а й ряд вроджених та

набутих факторів: спадковість, протікання вагітності у матері, ранній дитячий досвід, неправильне виховання та несприятливі конфліктні відносини дитини з батьками, пережиті дитиною психологічні травми, характер та темперамент дитини, її близьке соціальне оточення тощо.

Встановлено, що стан «шкільного стресу» характеризується негативними емоціями напруження, неспокою, стурбованості, нервозності, що переживає дитина, які супроводжуються вегетативною нервовою системою.

Такі емоції можуть викликати дезорганізацію учбової діяльності, а саме зниження успішності, відсутність пізнавальної мотивації, небажання ходити до школи, чути, розмовляти про неї та виконувати певні обов'язки, пов'язані із процесом навчання, конфлікти з вчителями тощо.

Ключові слова: шкільний стрес(raquo), дидактогенні стреси, стресові ситуації, дидактогенні захворювання учнів, стереотипізація, стресова педагогічна тактика, інтенсифікація учбового процесу, «синдром безперспективності», депривація.

Постановка проблеми. У сучасному житті стресові ситуації відіграють значну роль. Вони впливають на поведінку людини, її працездатність, здоров'я, взаємини в сім'ї, в школі. Стрес присутній в житті кожної людини, так як стресові імпульси знаходяться у всіх сферах людської життєдіяльності. Саме стрес є причиною багатьох захворювань і завдає шкоди здоров'ю людини, а адже здоров'я - одна з умов досягнення успіху в будь-якій діяльності. Сьогодні стрес з більшою силою поширюється і на дитячий світ. Психологи навіть виділили термін шкільний стрес (raquo). Тому проблема профілактики шкільних стресів на сьогоднішній день стала актуальною. Педагогу дуже важливо знати причини виникнення стресу у молодших школярів у навчально-виховному процесі та шляхи його подолання.

Аналіз наукових досліджень. Проблемі стресу, як фактору, що впливає на якість навчання і стан здоров'я особистості, присвячені дослідження багатьох зарубіжних авторів (Р.Дж.Барк, Х.Босовіч, К.Дж.Вайман, Дж. Грінберг, М.Епплі, Р.Д.Каплан, С.Коен, Д.Дж.Кокс, К.Л.Купер, Дж.І.Мак Грат, Г.В.Салвенді, М.Дж.Сміт, Дж.Шаріт та ін.).

Серед російських досліджень з цієї проблематики відомими є праці (Г.Г.Аракелова, А.А.Баранова, В.А.Бодрова, В.К.Васильєва, Н.Є.Водоп'янової, А.Б.Леонової, Л.А.Китаєв-Смик, Н.І.Наєнко, В.І.Медведева, М.Н.Русалова та ін.).

Що стосується українських вчених, то дослідження в цьому напрямку, ведуть (Т.В.Зайчикова, Л.М.Карамушка, О.М.Клімова, О.Ю.Мартинюк, В.В.Павленко, М.М.Панасюк, А.М. Прихожан, В.І.Розов, М.Л. Смульсон, С.І.Хаїрова та ін.).

Метою статті є визначити теоретичні основи дослідження проблеми профілактики шкільних стресів в роботі з дітьми у початковій школі, аргументувати необхідність постійного психолого-педагогічного супроводу процесу розвитку психологічного здоров'я дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу та результати досліджень. Сучасні фізіологи, психологи та інші науковці, що займаються проблемами шкільного нездоров'я, виявили, що усі відзначені вище симптоми виявляються й у наших дітей. І виникають вони не у зв'язку з «технічним прогресом», а з початком шкільного навчання.

«Прихід дитини у школу – це перехід із природного для дитини режиму тілесної активності і чуттєво-моторної волі на далекий природі дитини режим – режим систематичного тілесно-сідничного розслаблення і чуттєво-моторного закріпачення. А оскільки такий режим триває з дня на день протягом усього періоду дорослішання, у результаті ми одержуємо не що інше, як далекий генетичній природі дитини і людини, стійкий моторно-закріпачений, «сіднично-згорблений», динамічний стереотип [8].

Поняття «школа» у висловленнях ряду авторів стоїть поряд з поняттям «стрес». За даними конференції ВОЗ 1978 року, у дітей зі школою пов'язані чотири комплекси проблем [12]:

- вступ до школи - перехід від гри до праці, від сім'ї до колективу, від нічим не скутої активності до дисципліни. Ступінь важкості пристосування дитини до школи залежить від того, наскільки домашня ситуація відрізнялась від шкільної і в якій мірі дитину готували до навчання;
- учню потрібно пристосовуватись до тиску вимог учбового процесу. Тиск батьків, вчителів, однокласників тим сильніше, чим більш розвинуто суспільство і усвідомлення необхідності освіти;
- «технізація» суспільства потребує ускладнення учбових програм, комп'ютеризації учбового процесу. Це різко збільшує труднощі засвоєння шкільних знань. Положення учня ще більш ускладнюються, якщо він страждає затримкою розвитку, порушенням перцепторно-рухових функцій або виховується в умовах соціальної депривації. Важко в школі буде учню, що погано адаптується, який не досяг функціональної зрілості до навчання, такому, що повільно сприймає матеріал або соматично послабленому;
- з приводу присутності в школі елементу змагань, пов'язаного з орієнтацією на високі показники, відстаючих учнів осуджують. У дітей розвивається негативне уявлення про власну особистість. Вони погоджуються з роллю неуспішних. Це перешкоджає їх подальшому розвитку і збільшує ризик виникнення межових нервово-психічних розладів.

У сучасній літературі є достатня кількість досліджень різних дидактогенних захворювань учнів (А.Б.Добровіч, Н.В.Жгутіков, А.І.Захаров, М.М.Хананашвілі), опис різних невротичних станів [4,5]. Як показують дослідження цих авторів, кількість дітей, хворих невротизмом і невротоподібними розладами, не зменшується, а, навпаки, має тенденцію до збільшення.

Отже, «Шкільний стрес» – це специфічний тривалий стан організму дитини, стан хронічної напруги, що виникає під впливом значних за силою або тривалістю несприятливих факторів, чинників педагогічного ризику (стресорів), пов'язаних з процесом адаптації дитини до школи, а також зі всіма труднощами, що виникають у процесі навчання дитини у школі.

Питання інформаційного перевантаження учнів показані в роботі М.В.Антропової, В.Н.Козлової та ін. [8]. М.М.Хананашвілі підкреслював вплив на здоров'я учнів наростаючого дефіциту часу, відведеного на прийом, переробку і засвоєння надмірно великої кількості інформації, що нерідко приводить до відхилень у вищій нервовій діяльності, невротизму і хворобам [11].

Ряд дослідників (М.К.Акимов, В.Т.Козлова, З.І.Калмикова, Л.С.Славіна, Н. Менчинська, Ю.З.Гильбург) указують на зв'язок природних особливостей дитини і труднощів навчання. Однією з причин низької успішності може виступати неадекватне використання дитиною особливостей своєї нервової системи і ігнорування цих особливостей педагогами і батьками. Згідно сучасним уявленням, не можна не зважати на індивідуально-типологічні особливості і не враховувати їх у педагогічному процесі [1].

Таким чином, наведені вище роботи показують, що в учбово-педагогічному процесі вплив психічних станів на здоров'я дітей, що вчать, займають важливе місце, визначаючи багато в чому його успішність. Давно визнаний вплив на здоров'я дітей соціальних, економічних, генетичних чинників, проте не менш важливим є комплекс педагогічних чинників, що мають місце в освітніх установах і негативно впливають на здоров'я учнів.

Доктор біологічних наук директор Інституту вікової фізіології РАО М.М. Безруких виділила наступні основні педагогічні чинники, що можуть призвести до виникнення шкільного

стресу у дітей молодшого віку [3]:

1. Стрессова педагогічна тактика.
2. Інтенсифікація учбового процесу.
3. Невідповідність методик і технологій навчання віковим і функціональним можливостям школярів.
4. Нераціональна організація учбової діяльності.
5. Функціональна неграмотність педагога.
6. Відсутність системи роботи по формуванню здоров'я і здорового способу життя.

Вона вважає дію цих чинників особливо небезпечною, оскільки вони діють на дитину тривало, безперервно і в період, коли вона найбільш до них чутлива.

Доктор М.М. Безруких вважає, що сучасна школа є зоною ризику і пояснює це наступними причинами. По-перше, це пояснюється наявністю складного комплексу педагогічних чинників (і якщо в якомусь учбовому закладі вдається виключити який-небудь з них, ситуація практично не змінюється). По-друге, навіть якщо сила дії кожного з цих чинників мінімальна, вони діють в період інтенсивного зростання і розвитку організму дитини, в період найчутливіший до будь-яких несприятливих дій. По-третє, дія комплексу учбових чинників безперервна, тривала і систематична, причому сила дії на організм людини будь-якого несприятливого чинника посилюється, якщо людина усвідомлює цей вплив як неминучий, некерований, незмінний. Це великою мірою відноситься до комплексу педагогічних чинників, які дитина не в силах змінити, мінімізувати або виключити [3].

Найзначущим з педагогічних чинників, що викликають стресовий стан у дитини є стрессова тактика педагогічних дій. За даними зарубіжних дослідників, близько 70% всіх захворювань пов'язано з емоційним стресом. Особливо сильний вплив на здоров'я стресовий чинник надає у тому випадку, коли людина не бачить прийнятної виходу з проблемної ситуації, що склалася, коли його положення здається йому безперспективним (на Заході для таких ситуацій придумали навіть спеціальну назву: «No Future Syndrom» – «Синдром безперспективності»), в результаті якого у людини може розвинути реакція тривоги, відчуття страху, неврози і тощо. На думку західних фахівців, подібні ситуації вимагають втручання кваліфікованих психіатрів [1].

Педагогічна енциклопедія під редакцією І.А.Каїрова (1961) розкриває поняття «шкільний стрес», «дидактогенія», які позначають такі прояви неврозів, які пов'язані з педагогічним ризиком, помилками вчителів. Дидактогенія (від греч. didaktikos – повчальний, і – genes – народжуючий, зароджений), негативний психічний стан учня, викликаний порушенням педагогічного такту з боку вихователя (вчителя, тренера). Виражається у фрустрації, страхах, пригніченому настрої і тощо. Негативно позначається на діяльності учня, утруднює міжособистісні відносини [10].

Комплексом досліджень, проведених науковцями на чолі з доктором медичних наук, професором, фізіологом, фахівцем в області розвитку дитини В.П.Базарним [8], було встановлено, що освіта (виховання) дітей у сидячому режимі є однією з головних причин формування «шкільного стресу» і, це насамперед придушення і заглушення активності тіла, у тому числі зусиль і силових навантажень на всю опорно-рухову кістково-м'язову систему. У таких умовах розвиток дитини відбувається в режимі своєрідного синдрому тілесно-м'язового і, як наслідок, метаболічного «розслаблення». І це не одне соматичне порушення з яким виходить дитина після навчання у школі.

Фіксовані і тривалі за часом м'язові напруги – це гранична мобілізація всіх нейроенергетичних і гормонально-ендокринних ресурсів організму на тлі блоку визначеності в стратегії довільно-вольового реагування (поводження). Це своєрідне «коротке замикання» між

почуттєвими і моторним енергетичними контурами і, як наслідок, залпове скидання почуттєвої енергії в хаотичну м'язову судорожність, тобто «у нікуди», поза надходженням її ззовні за рахунок блоку почуттєвих каналів [2; 8].

У випадках же тривалих і повторюваних подібних реакцій організм входить у режим нервово-енергетичного, гормонально-ендокринологічного й інформаційно-генетичного виснаження («вигоряння»).

Отже, структура шкільних (дидактогенних) стресів, у яких систематично перебувають діти в навчальному процесі (за Базарним В.П.) є наступною:

1. Класична сигнально-лівопівкулева (вербальна) основа побудови навчального процесу, у якій споконвічно закладені:

а) стрес від придушення довільно-вольової активності і рукотворної діяльності;

б) стрес від розщеплення і відчуження образної емоційно-творчої правої півкулі від умовно-сигнальної – лівої, що заглушає емоційно-значеннєве сприйняття;

в) стрес від розщеплення і відчуження емоційно-значеннєвого переживання від довільно-вольового творення.

2. Стрес покріпачення чуттєво-емоційних і нейромоторних ритмів в умовах систематичної знерухомленості дітей:

а) напруга від покріпачення загальної тілесно-моторної активності (гіпокінетичний стрес);

б) напруга від покріпачення орієнтовно-пошукового рефлексу через систематичне знерухомлення голови;

в) напруга від покріпачення енергоємних скануючих і образвідтворюючих зорових ритмів за рахунок систематичної крапкової фіксації погляду на текстовому полі букв у режимі ближнього зору.

3. Стрес наростаючого згасання здатності локалізації і координації довільних рухів (зусиль) у просторі при «сідничному» способі побудови навчального процесу:

а) напруги від вимикання тілесно-осьового балансу, що градує міру довільних зусиль у часі і просторі;

б) оптико-рефлекторні напруги через перспективне перекручування букв, що виникає на горизонтальній поверхні столів;

в) позо-статичні напруги через невідповідність розмірів столів росту дитини.

4. Дидактогенні стреси:

а) стрес від розщеплення образу (сигнально-образного синтезу) і виникнення на цій основі невизначеності в образно-значеннєвих асоціаціях;

б) стрес від розщеплення почуття від змісту (емоційно-значеннєвого синтезу) і виникнення на цій основі емоційно-значеннєвої невизначеності;

в) стрес від напруги, що виникає при незрілості тілесно-координаційних сфер;

г) стрес фіксованих статичних напруг, що виникають при:

- безвідривному письмі;

- прискореному письмі;

- прискореному читанні;

5. Стрес безстатевої дидактики і статево-особистісної дисоціації:

- стрес через ігнорування принципів розходжень у статево-особистісних установках емоційно-значеннєвих сфер хлопчиків і дівчаток;

- стрес через статевоособистісну дидактогенну (сигнально-образну) невизначеність;

- стрес через приниження чоловічого начала в хлопчиках перед більш зрілими за генетичним і духовним віком дівчатками.

6. Стрес через емоційно-душевну депривацію (депресію), закладену в інформаційно

орієнтовану дидактику:

- між авторитарним учителем і дітьми;
- між егоцентрично сформованими дітьми і вчителем;
- між авторитарними батьками, «езоповими» дітьми й авторитарними вчителями.

7. Стрес хронічної почуттєвої депривації в умовах постійного впливу сенсорно збідненого навчального середовища – комплексу факторів закритих приміщень і обмежених просторів:

- тактильно-вегетативні депресії-напруги;
- оптико-вегетативні депресії-напруги;
- аудіо-вегетативні депресії-напруги;
- вестибуло-вегетативні депресії-напруги;
- аромо-вегетативні депресії напруги [48].

Зауважимо, що одним з наслідків систематичного впливу стресу (і не тільки) є виснаження («вигоряння») нервової енергії, що супроводжується збільшенням щитовидної залози. Педіатри вже багато років висловлюють тривогу з приводу збільшення в школярів щитовидної залози. Причину медики бачать в одному: недолік у воді та йоду. Тим часом ще в позаминулому столітті доктором Гільомом з Нефштале був описаний «шкільний зуб», що з 731 обстежених був виявлений у 414. Подібний факт описав і Д.І.Писарєв у 1865р. у своїй знаменитій статті «Школа і життя» [2].

Отже, довгострокові наслідки впливу стресу на дитячий організм наступні:

- виснаження гормонально-ендокринної системи, що виводить на поверхню тілесного і духовного життя видові інформаційні програми життєзабезпечення;
- наростаючі процеси генетичних мутацій;
- розповсюджені судинні розлади;
- розлад роботи всіх внутрішніх органів і систем;
- внутрішнє згасання потенціалу нервової енергії;
- всезростаюча відсталість і тугорухомі тіла, тобто прижиттєве його «окостеніння»;
- раннє старіння дітей з формуванням у них набору різноманітних хвороб тощо.

Дослідники Г.К.Зайцев, Н.К.Іванова, О.С.Кабаян і інші вважають, що успішність роботи освітньої установи повинна оцінюватися не по успішності учнів у вигляді поточних відміток або результатів контрольних робіт, а по сукупності показників, що визначають рівень їх здоров'я і рівень їх функціонального стану. Досвід вчителів показав, що своїх власних дітей вони вважали б за краще віддати не в ту школу, де вище рівень викладання, а в ту де є найсприятливіші умови для зміцнення їх здоров'я. Здоров'я вони вважають важливішим показником, ніж рівень освіти [9].

Дана позиція представляється нам цілком виправданою, оскільки недолік освіти завжди можна заповнити за допомогою додаткових освітніх програм, шляхом самоосвіти або за допомогою репетиторів. Але підірване здоров'я відновити значно важче, а порушений в дитячому віці фізичний розвиток відновити неможливо.

Висновки. Таким чином, встановлено, що стан «шкільного стресу» характеризується негативними емоціями напруження, неспокою, стурбованості, нервозності, що переживає дитина, які супроводжуються вегетативною нервовою системою. Такі емоції можуть викликати дезорганізацію учбової діяльності, а саме зниження успішності, відсутність пізнавальної мотивації, небажання ходити до школи, чути, розмовляти про неї та виконувати певні обов'язки, пов'язані із процесом навчання, конфлікти з вчителями та інше. Також можемо спостерігати і такі особистісні прояви стресового стану як, високий рівень тривожності, часом навіть агресія, надмірна поведінкова активність та жага до спілкування, або, навпаки, замкнутість, уникнення спілкування як з однолітками, так і з дорослими. «Шкільний стрес» може бути різної

інтенсивності, і від цього залежать різноманітні фізіологічні порушення в організмі дитини. Скарги на перевтому, головний біль, болі в животі та сонливість – ось тільки деякі показники негативного напруженого стану дитини. Отже «Шкільний стрес» – це специфічний тривалий стан організму та психіки дитини, стан хронічної напруги, що виникає під впливом значних за силою або тривалістю несприятливих факторів, чинників педагогічного ризику (стресорів), пов'язаних з процесом адаптації дитини до школи, а також зі всіма труднощами, що виникають у процесі навчання дитини у школі.

Література

1. *Ануфриев А.Ф.* Как преодолеть трудности в обучении детей / А.Ф. Ануфриев, С.Н. Костромина. – М.: Изд-во «Ось-89», 1999. – 224с.
2. *Базарный В.Ф.* Нервно-психическое утомление учащихся в традиционной школьной среде / В.Ф. Базарный. Части I-VI. – Сергиев Посад: 1995. – 136 с.
3. *Безруких М.М.* Знаете ли вы своего ученика? / М.М.Безруких, С.П. Ефимова. – М.: Столетие, 1991. – 180 с.
4. *Захаров А. И.* Как предупредить отклонения в поведении ребенка / А. И. Захаров. – М.: ВЕК, 1986. –340с.
5. *Захаров А. И.* Психотерапия неврозов у детей и подростков / А. И. Захаров – М.: Прогресс, 1982. – 280с.
6. *Максимова Н.Ю.* Основы дитячої патопсихології: Навчальний посібник / Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна. – К.: Перун, 1996. – 464 с.
7. *Потапова А.В.* Детская психологическая служба курс лекций. Часть II / А.В. Потапова, С.К.Нартова-Бочавер – М.: МОСУ, 2001. – 122 с.
8. *Психологічний супровід школярів / Упорядник Т.Гончаренко.* – К.: Ред.зегальнопед., 2005. – 128с. – (Б-ка «Шк.світу»).
9. *Рудестам К.* Групповая психотерапия / К.Рудестам– СПб.: Питер, 1998. – 120 с.
10. *Судаков К.В.* Индивидуальная устойчивость к стрессу / К.В. Судаков– М.: МОСУ, 1998. – 268 с.
11. *Хананашвили М.М.* Информационные неврозы / М.М. Хананашвили– М.: Просвещение, 1978. – 378 с.
12. *Шевандрин Н.И.* Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н.И. Шевандрин. – М., 1998. – 187 с.

Транслітераційний переклад використаних літературних джерел

1. *Anufriev A.F.* Как preodolet trudnosti v obuchenii detey / A.F. Anufriev, S.N. Kostromina. – М.: Izd-vo «Os-89», 1999. – 224s.
2. *Bazarniy V.F.* Nervno-psihicheskoe utomlenie uchaschihsya v traditsionnoy shkolnoy srede / V.F. Bazarniy. Chasti I-VI. – Sergiev Posad: 1995. – 136 s.
3. *Bezrukih M.M.* Znaete li vyi svoego uchenika? / M.M.Bezrukih, S.P. Efimova. – М.: Stoletie, 1991. – 180 s.
4. *Zaharov A. I.* Kak predupredit otkloneniya v povedenii rebenka / A. I. Zaharov. – М.: VEK, 1986. –340s.
5. *Zaharov A. I.* Psihoterapiya nevrozov u detey i podrostkov / A. I. Zaharov – М.: Progress, 1982. – 280s.
6. *Maksimova N.Yu.* Osnovi dityachoyi patopsihologiyi: Navchalniy poslbnik / N.Yu. Maksimova, K.L. Milyutna. – К.: Perun, 1996. – 464 s.
7. *Potapova A.V.* Detskaya psihologicheskaya sluzhba kurs lektsiy. Chast II / A.V. Potapova, S.K. Nartova-Bochaver – М.: MOSU, 2001. – 122 s.

8. *Psihologichniy suprovid shkolyariv / Uporyadnik T.Goncharenko.* – K.: Red.zagalnoped., 2005. – 128s. – (B-ka «Shk.svltu»).
9. *Rudestam K. Gruppovaya psihoterapiya / K.Rudestam– SPb.: Piter, 1998.* – 120 s.
10. *Sudakov K.V. Individualnaya ustoychivost k stressu / K.V. Sudakov– M.: MOSU, 1998.* – 268 s.
11. *Hananashvili M.M. Informatsionnyie nevrozii / M.M. Hananashvili– M.: Prosveschenie, 1978.* – 378 s.
12. *Shevandrin N.I. Psihodiagnostika, korrektsiya i razvitie lichnosti / N.I. Shevandrin.* – M., 1998. – 187 s.

Середюк Т. В. Современные научные подходы к выделению факторов психологического риска в образовательном процессе, обуславливающие появление школьных стрессов у детей. В статье исследуются причины возникновения стресса у младших школьников в учебно-воспитательном процессе и пути его преодоления. В статье акцентируется внимание на том, что на возникновение, формирование, характер и развитие школьного стресса у ребенка влияют не только прямые причины, связанные с построением процесса обучения и трудностями, которые в нем возникают, но и ряд врожденных и приобретенных факторов: наследственность, протекание беременности у матери, ранний детский опыт, неправильное воспитание и неблагоприятные конфликтные отношения ребенка с родителями, пережитые ребенком психологические травмы, характер и темперамент ребенка, его близкое социальное окружение и прочее.

Таким образом, установлено, что состояние «школьного стресса» характеризуется негативными эмоциями напряжения, беспокойства, нервозности, что переживает ребенок, которые сопровождаются вегетативной нервной системой.

Такие эмоции могут вызвать дезорганизацию учебной деятельности, а именно снижение успеваемости, отсутствие познавательной мотивации, нежелание ходить в школу, слышать, говорить о ней и выполнять определенные обязанности, связанные с процессом обучения, конфликты с учителями и прочее.

Ключевые слова: школьный стресс (ratio), дидактогенные стрессы, стрессовые ситуации, дидактогенные заболевания учеников, стереотипизация, стрессовая педагогическая тактика, интенсификация учебного процесса, «синдром бесперспективности», депривация.

Seredyuk T. V. Modern scientific approaches to the allocation of factors of psychological risk in the educational process, that causing the appearance of stress in school children. The article examines the causes of stress in primary school children in the educational process and ways to overcome it. The article focuses on the fact that on the appearance, formation, character development and school stress affect a child not only direct reasons related to the construction of the learning process and the difficulties that arise in it, but a number of congenital and acquired factors: heredity, pregnancy of the mother, early childhood experiences, poor education and child adverse conflicting relationships with parents, child experienced psychological trauma, character and temperament of the child, his close social environment, and more.

Thus, it was found that the state "school stress" is characterized by negative emotions stress, worry, anxiety, nervousness, experiencing child, accompanied by autonomic nervous system.

These emotions can cause disruption of educational activities, namely reducing performance, lack of cognitive motivation, reluctance to go to school, hear, talk about it and to perform certain duties related to the learning process, conflicts with teachers and others.

Keywords: school stress (raquo), dydaktoheni stress, stress, disease dydaktoheni students, stereotyping, stressful teaching tactics, the intensification of the educational process, "a syndrome of hopelessness" deprivation.

Відомості про автора:

Середюк Т. В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології факультету педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Статтю подано до друку 05.12.2016.

УДК 159.923-053.5

© В. П. Олефір, 2017

В. П. Олефір (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Олефір В. П. Особливості прояву індивідуальних відмінностей молодших школярів. У статті висвітлюється проблема індивідуальності у психологічній науці. Приділено увагу науковим підходам щодо розуміння феномену індивідуальності, його структурної наповненості. Здійснено теоретичне вивчення проблеми індивідуальності у молодшому шкільному віці. На основі отриманих емпіричних даних дослідження особливостей прояву індивідуальних відмінностей молодших школярів робиться висновок про те, що для більшості дітей даного вікового періоду, зокрема учнів – першокласників, властивий неоптимальні середній та низький рівні стабільності індивідуальних відмінностей, які значущою мірою визначаються нестабільністю виявів здібностей та інтересів, а також сфери самосвідомості, емоційно-вольової та інтелектуальної сфери.

Ключові слова: індивідуальність, структура індивідуальності, індивідуальні відмінності, молодший шкільний вік.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку нашого суспільства, активних трансформаційних процесів сфер життєдіяльності людини, поширення масової культури, збільшення відчуження, нівелювання особистості важливою постає проблема розвитку та збереження її індивідуальності. Кожен віковий період характеризується специфічними особливостями, що створюють підґрунтя для становлення індивідуальності, особливим із яких є молодший шкільний вік. Включеність молодшого школяра до специфічної системи взаємостосунків, необхідність оволодіння учбовою діяльністю, розвиток довільності та усвідомленості психічних процесів та їх інтелектуалізація, внутрішнього плану дій, рефлексії, активне формування самосвідомості, мотиваційної сфери, збільшення можливостей самопізнання тощо створюють сприятливі умови для розвитку індивідуальності дитини у даний віковий період. Тому проблема розвитку індивідуальності у молодшому шкільному віці потребує особливої уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблеми індивідуальності зроблено такими вченими як Б.Г.Ананьєв, О.Г.Асмолов, В.У.Кузьменко, Б.Ф.Ломов, В.С.Мерлін, В.М.Русалов, Л.М.Собчик, В.І.Слободчиков та ін.

Так, наприклад, індивідуальність людини Б.Г.Ананьєв [2] розглядає через призму таких феноменів як індивід, особистість та суб'єкт діяльності, що складають її єдину історичну природу, та кожна з яких виступає *відкритою* системою для зовнішнього світу (суспільного